

Inhoud

	<i>Vooraf</i>	7	
	<i>Ten geleide</i>	9	
1	In het voetspoor van Blasius	13	
2	Ontleedkamers van de chirurgijns	43	
3	Zorg en wetenschap in de Plantagebuurt	73	
4	Beroemde medici rondom het OLVG Oost	107	
5	Laboratoria in het Oosterpark en Burgerziekenhuis	139	
6	Chic rondom het Museumplein	157	
7	Gezonde lucht uit het Vondelpark	173	
8	Wilhelmina Gasthuis	195	
9	Amsterdam UMC, locatie VUmc	217	
10	Amsterdam UMC, locatie AMC	241	
11	Ringweg A10	273	
	<i>350 jaar medische zorg en opleiding in Amsterdam</i>	289	
	<i>Lijst van Amsterdamse ziekenhuizen</i>	304	
	<i>Bibliografie</i>	306	
	<i>Foto- en illustratieverantwoording</i>	310	
	<i>Register</i>	314	
	<i>Dankwoord</i>	318	
	<i>Over de auteurs</i>	319	

Het Oude Stadhuis op de Dam met links ernaast het Sint-Elisabethgasthuis, het eerste ziekenhuis in Amsterdam.

Vooraf

‘De ziekenhuizen zijn een graadmeter voor de beschaving van een samenleving.’

Met dit citaat begint J.L.C. Wortman, voormalig directeur van de GGD in Amsterdam zijn in 1932 uitgekomen boek *De Amsterdamsche Ziekenhuizen*. Al in 1361 was er in Amsterdam een gasthuis waar zieken werden verzorgd. Ook in latere eeuwen bleef de stad zorgdragen voor goede en toegankelijke medische hulp voor zijn inwoners en bezoekers. In de tijd van Wortman telde de stad twintig ziekenhuizen. Nu, bijna 90 jaar later, zijn veel van die ziekenhuizen opgegaan in nieuwe, grotere en modernere centra, waar hoogwaardige zorg geleverd wordt. Dit boek geeft een overzicht van de ontwikkeling, van de eerste eeuw na de stichting van de stad tot de dag van vandaag.

Het stadsbestuur was van meet af aan nauw betrokken bij de verdeling van medische zorg in de stad en de vestiging van nieuwe ziekenhuizen. Nicolaes Tulp, de beroemde arts en professor in de zeventiende eeuw, was zelfs burgemeester van Amsterdam en heeft als bestuurder veel betekend voor de gezondheidszorg in de stad. Ook andere artsen in het stadsbestuur, zoals Samuel Sarphati en Ben Sajat, hebben in belangrijke mate bijgedragen aan de verbetering van de zorg in Amsterdam. Nog altijd is de toekomst van de ziekenhuiszorg een terugkerend aandachtspunt op het stadhuis.

Medisch onderwijs en onderzoek zijn naast de patiëntenzorg van groot belang voor de verdere ontwikkeling van de geneeskunde. Aanvankelijk geconcentreerd in de academische ziekenhuizen, is op dit

gebied een nauwe samenwerking ontstaan met andere ziekenhuizen in de stad. Onlangs zijn de twee academische ziekenhuizen samengegaan. Onder de nieuwe naam Amsterdam Universitair Medische Centra streven zij er gezamenlijk naar een stap vooruit te zetten op het gebied van medische zorg, onderzoek en opleiding. Geen beter moment om dit jaar met alle zorginstellingen in de stad het 350-jarig bestaan van de academische geneeskunde in Amsterdam te vieren.

In dit boek wordt u langs vijf eeuwen medische hoogtepunten geleid, met onderweg een inkijk in de praktijkvoering en opleiding van chirurgijns, artsen en moderne specialisten. De stad vormt daarbij het decor. Amsterdam is rijk aan gebouwen die een functie hadden in de medische praktijk door de eeuwen heen. Vele daarvan zijn inmiddels monumenten geworden. De wandelingen langs deze monumentale gebouwen laten u de bijzondere geschiedenis van onze stedelijke gezondheidszorg ervaren. De wandelingen bieden een overzicht van wat er was en vormen tevens het vertrekpunt voor de volgende decennia zorgontwikkeling in de stad.

Femke Halsema,
Burgemeester van de stad Amsterdam

Toegangspoort Sint-Pietersgasthuis, 1793.

Ten geleide

Op 12 november 1669 kreeg professor Gerard Blasius toestemming om met zijn studenten een aantal patiënten te bezoeken in het Amsterdamse Sint-Pietersgasthuis. Het mag dan een korte wandeling zijn geweest van de collegezaal in de Agnietenkapel naar de ziekenzaal in het gasthuis, maar wel een historisch moment. In het Sint-Pietersgasthuis gaf Blasius namelijk het allereerste klinisch college in Amsterdam. Hiermee startte hij de traditie van 'bedside teaching', die de geneeskundestudie nadrukkelijk verbindt met de klinische praktijk. Dit klinisch college van Blasius markeert het begin van de academische geneeskunde in Amsterdam, een bloeiende traditie die nu 350 jaar bestaat.

Op 7 juni 2018 kreeg de academische geneeskunde in Amsterdam een nieuwe dimensie. AMC en VUmc, de twee grote universitair medische centra van de stad, gingen samen verder als Amsterdam UMC. De alliantie is een ongekeerde samenwerking van wetenschap, onderwijs en patiëntenzorg die een nieuwe mijlpaal vormt in de academische geneeskunde in Amsterdam. Dit boek staat stil bij deze twee belangwekkende gebeurtenissen en belicht de tussenliggende periode van drieënhalve eeuw. De historische wandeling van Gerard Blasius krijgt een hedendaags vervolg in een aantal wandelingen langs het medisch-historisch erfgoed en de huidige zorginstellingen in Amsterdam.

Ziekenhuisfusies

De wandelingen laten zien dat Amsterdam een lange traditie heeft van ziekenhuisfusies. Het Sint-Pietersgasthuis, waar Blasius zijn studenten 350

jaar geleden mee naartoe nam, zou later het Binnen-gasthuis worden dat ten slotte met het Wilhelmina Gasthuis onderdak vond in het AMC, inmiddels zelf weer onderdeel van Amsterdam UMC. Het Wilhelmina Gasthuis was ontstaan op het terrein van het Buitengasthuis, het vroegere Pesthuis. Het Sint Pietersgasthuis zelf was negentig jaar vóór het bezoek van Blasius samengegaan met het Onze Lieve Vrouwegasthuis, een vroegmoderne ziekenhuisfusie.

Van kloosters tot gasthuizen

De eerste gasthuizen lagen in het middeleeuwse stadscentrum van Amsterdam, vlakbij de vele kloosters waaruit ze oorspronkelijk waren ontstaan. In de tweede helft van de zestiende eeuw kende Amsterdam een snelle bevolkingsgroei en daarmee een toenemende behoefte aan gasthuisbedden, maar voor uitbreiding binnen de stadsmuren was nauwelijks ruimte. Dit veranderde bij de Alteratie in 1578, toen Amsterdam overging op het protestantisme. Katholieke stadsbestuurders moesten hun positie afstaan aan protestanten en alle katholieke gebouwen werden onteigend en vervielen aan de stad. Daardoor konden het Sint-Pietersgasthuis (gevestigd aan de Nes) en het Onze Lieve Vrouwegasthuis (aan de Nieuwendijk) gezamenlijk hun intrek nemen in de grote gebouwen van het Oude en het Nieuwe Nonnenklooster aan de Grimburgwal. Ook het Athenaeum Illustre, de voorloper van de Universiteit van Amsterdam, waar Blasius de eerste medische hoogleraar was, kwam zo aan zijn pand: de Agnietenkapel behoorde vroeger aan het klooster van Sint Agnes.

Veranderende zorgkaarten

Later vormde de grachtengordel een geliefd decor voor het openen van een gasthuis. In vergelijking met de oude binnenstad waren de gebouwen hier ruim, licht en goed bereikbaar. De groeiende stad noopte echter tot uitbreiding, niet alleen vanwege plaatsgebrek, maar ook vanwege de toegenomen vervuiling aan het einde van de negentiende eeuw en de gedachte dat frisse lucht de zieken zou genezen. Verschillende ziekenhuizen verhuisden naar de Plantage of de buurten rond het Vondelpark.

In de tweede helft van de twintigste eeuw ontstonden veel fusieziekenhuizen rond de ringweg, ver buiten het centrum. Het BovenIJ is bijvoorbeeld een samenvoeging van Ziekenhuis Amsterdam-Noord, het Juliana Ziekenhuis aan de Ter Haarstraat en de Lutherse Diaconessen Inrichting aan het Vondelpark. Het huidige OLVG bestaat uit het voormalige Onze Lieve Vrouwe Gasthuis aan het Oosterpark en het voormalige Sint Lucas Andreas Ziekenhuis, dat weer een samenvoeging was van het katholieke Sint Lucas Ziekenhuis en het protestantse Andreas Ziekenhuis.

Amsterdam heeft door de jaren heen een groot aantal zorginstellingen gekend. Een tabel (zie p. 304-305) laat deze in volgorde van stichtingsjaar zien, beginnend bij het Sint-Elisabethgasthuis op de Dam in 1361 en eindigend bij de vorming van Amsterdam UMC in 2018, als de kroon op 350 jaar academische zorg.

Een multireligieuze zorgcultuur

De fusies en veranderingen van locatie hebben in de laatste eeuw tot een sterke afname van het aantal ziekenhuizen in de stad geleid. J.L.C. Wortman, uroloog en oud-directeur van de GGD in Amsterdam en het gemeentelijke Tesselschade Ziekenhuis, beschreef in 1932 in zijn boek *De Amsterdamsche Ziekenhuizen* twintig ziekenhuizen en kleinere klinieken in de stad. Er waren drie gemeenteziekenhuizen, waaronder het Binnengasthuis en het Wilhelmina Gasthuis met hun academische afdelingen, en zeventien particuliere ziekenhuizen.

De ziekenhuizen waren in te delen langs de lijnen van de kerkelijke grondslag en vormden een multi-

religieuze zorgcultuur in de stad. De rooms-katholieke Ziekenverpleging Onze Lieve Vrouwe Gasthuis aan de Keizersgracht was in 1880 het eerste rooms-katholieke ziekenhuis in de stad sinds de Alteratie. Het OLVG aan de Eerste Oosterparkstraat volgde twee decennia daarna en in 1968 werd het Sint Lucas Ziekenhuis in Nieuw-West geopend. De Nederlands-hervormden konden natuurlijk niet achterblijven en letterlijk naast het laatstgenoemde ziekenhuis werd een protestants ziekenhuis gebouwd, het Andreas Ziekenhuis. Dit ziekenhuis was de opvolger van de Nederlandsche Hervormde Diaconessen-Inrichting aan het Vondelpark. In dezelfde tijd was aan de overzijde van het Vondelpark de Lutherse Diaconessen Inrichting gevestigd en aan de andere kant van de Vondelbrug het gemeentelijke Tesselschade Ziekenhuis.

In de Plantagebuurt stond een aantal joodse ziekenhuizen: het Portugees Israëlitisch Ziekenhuis, het Nederlandsch Israëlitisch Ziekenhuis en de Joodse Invalide op het Weesperplein. In 1916 werd de Centrale Israëlitische Ziekenverpleging op het Jacob Obrechtplein geopend, die in 1978 fuseerde met het Nicolaas Tulp Ziekenhuis in Amstelveen, nu Ziekenhuis Amstelland, met nog als enige ziekenhuis een joodse verpleegafdeling.

De vele fusies in de tweede helft van de twintigste eeuw hebben geleid tot het ontstaan van interconfessionele centra die een steeds efficiëntere zorg aanbieden waarin geprotocolleerde behandelingen en kortere opnames de nieuwe standaard zijn geworden. Het aantal benodigde ziekenhuizen en bedden was daarmee sterk afgenomen. De huidige zorgkaart van Amsterdam laat een geheel ander zorglandschap zien dan in de beschrijving van Wortman negentig jaar geleden (zie p. 304-305).

Elf wandelingen langs medische zorg en opleiding

Medische zorg en opleiding gaan hand in hand met de vele gebouwen die nu als monumenten in het stadsbeeld zijn geïntegreerd. In elf wandelingen wordt de lezer meegenomen langs heden en verleden van de medische praktijkvoering in Amsterdam.

De wandelingen voeren langs vroegere en huidige zorginstellingen en laboratoria. Heden en verleden worden zo in tijd en plaats met elkaar in verband gebracht.

Aan de Sarphatistraat lagen in de jaren zestig op enkele honderden meters van elkaar drie klinieken op een rij: de eerdere vestigingen van het Emma Kinderziekenhuis en het Antoni van Leeuwenhoek met daar tussenin nog de Spinozakliniek. Deze laatste kliniek werd opgeheven en afgebroken, terwijl het Emma Kinderziekenhuis en het Antoni van Leeuwenhoek een toekomst vonden in respectievelijk Amsterdam UMC en in een nieuw gebouw in Slotervaart. Het vroegere Kinderziekenhuis is voor het grootste deel gesloopt en biedt nu plaats aan het Hyatt Regency Hotel. Alleen de voorgevel, zoals die vanaf de Roetersstraat te zien is, herinnert nog aan het vroegere kinderziekenhuis.

Je zou zomaar door de Sarphatistraat kunnen lopen zonder te weten dat daar een belangrijk deel van de algemene en specialistische zorg in Amsterdam was geconcentreerd. De stedelijke zorg blijft continu in beweging, met als laatste ingrijpende verandering het faillissement en de sluiting van het Slotervaart Ziekenhuis, waardoor opnieuw een Amsterdamse zorginstelling tot het verleden behoort.

De routes

De wandelingen volgen verschillende routes door Amsterdam. In de binnenstad is sinds de zeventiende eeuw weinig veranderd, op de demping van enkele grachten na. De route die Blasius met zijn studenten van de Agnietenkapel naar de poort van het Sint-Pietersgasthuis nam, kun je over de Grimborgwal nog exact volgen op de gedetailleerde kaart van Blaeu uit 1649 waarin de panden onderweg één voor één zijn getekend, 'Street view' avant la lettre.

In een wandeling die begint op het Professor Tulpplein ligt de geschiedenis letterlijk op straat. De straten zijn vernoemd naar beroemde artsen en anatomen die je weer tegenkomt tijdens de andere wandelingen langs plekken waar medische praktijk of onderwijs eens hebben gebloeid. Onderweg kom je ook bijzondere gebouwen en monumenten tegen

die de straten van Amsterdam zo rijk maken en als bakens de weg wijzen.

In de huidige ziekenhuizen geven kunstwerken kleur aan de gebouwen. Een wandeling door de ziekenhuisgangen kan ook een verkenningstocht zijn door de hedendaagse kunst. Een mozaïekmuur met miljoenen steentjes of vitrines met ontelbare, wonderlijke anatomische preparaten geven een ziekenhuis een unieke uitstraling.

Met het uitbrengen van deze medische stadsgids wordt 350 jaar medische zorg en opleiding in Amsterdam gevierd, samen met alle huidige en vroegere zorginstellingen die daaraan in de stad een bijdrage hebben geleverd.